

मेरो प्रतिबिम्ब काव्यमा मानवतावाद

चन्द्रप्रसाद ढकाल

विश्वभाषा क्याम्पस, प्रदर्शनी मार्ग, काठमाडौं ।

इमेल : dhakalchandra33@gmail.com

लेखसार

मेरो प्रतिबिम्ब काव्य कृतिका रचनाकार सिद्धिचरण श्रेष्ठ हुन् । यस कृतिभित्र सिद्धिचरण श्रेष्ठका वि.सं. २००२ देखि २०१६ सम्मका कवितालाई समेटिएको छ । सिद्धिचरण श्रेष्ठ कवितामा आफ्ना युगका समस्यालाई समावेश गर्ने कवि भएकाले उनको मेरो प्रतिबिम्ब कृतिभित्र नेपाली समाजका समस्यालाई प्रस्तुत गरिएको पाइन्छ । यस अध्ययनलाई पूरा गर्नका लागि प्राथमिक र द्वितीयक स्रोतबाट सामग्रीको सङ्कलन गरिएको छ । यस अध्ययनमा मानवतावादका आधारभूत अवधारणाहरूको अवलम्बन गर्दै विवेच्य कृतिभित्र अन्तर्निहित जातीय छुवाछुतमा मानवता, गरिबप्रति मानवता, सामाजिक विभेद तथा राज्यव्यवस्थाले गरेका मानवता विरोधी कार्यका आधारमा मात्र कृतिको विश्लेषण गरिएको छ । उल्लिखित आधारबाहेक मानवतावादसँग सम्बन्धित अन्य आधारबाट विवेच्य कृतिको विश्लेषण गरिएको छैन । यसरी विश्लेषण गर्दा सिद्धिचरण श्रेष्ठको मेरो प्रतिबिम्ब कवितासङ्ग्रहमा जातीय छुवाछुतका आधारमा मानवता विरोधी कार्य गर्न नहुने, गरिबप्रति पनि मानवीय व्यवहार गर्नुपर्ने तथा समाज र राज्यले नागरिकलाई मानवतापूर्ण व्यवहार गर्नुपर्ने धारणा राखेको देखिन्छ । यस अध्ययनबाट यस्तो मानवताको पक्षमा आवाज उठाइएको हुनाले प्रस्तुत कृति मानवतावादी विचारधाराको प्रबलता भएको कृति भएको र यस्तो कृतिका रचनाकार सिद्धिचरण श्रेष्ठ मानवतावादी सोच भएका कवि हुन् भन्ने निष्कर्ष निकालिएको छ ।

शब्दकुञ्जी : गरिब, जातीय विभेद, मानवता, राज्य, समाज ।

विषयपरिचय

मेरो प्रतिबिम्ब काव्यका सर्जक सिद्धिचरण श्रेष्ठ (१९६९-२०४९) हुन् । उनी आधुनिक नेपाली कविताको स्वच्छन्दतावादी धाराका केन्द्रीय कविमध्ये एक हुन् । उनी वि.सं. १९९० को महाभूकम्पपछि 'भूकम्प-पीडितोद्धारक ऋण-संस्था' (१९९१) शीर्षकको कविता लिई औपचारिक रूपमा नेपाली कविता क्षेत्रमा प्रवेश गरेका हुन् । नेपाली कविता क्षेत्रमा स्वच्छन्दतावादी भावधारालाई आत्मसात गरी काव्य सिर्जना गर्ने प्रमुख कविहरूमा लक्ष्मीप्रसाद देवकोटा, सिद्धिचरण श्रेष्ठ र माधव घिमिरे पर्दछन् । यी कविका पनि आआफ्नै किसिमका काव्यात्मक विशेषता त छँदैछन् । यीमध्ये सिद्धिचरण श्रेष्ठ आफ्नो समयका सामाजिक, आर्थिक, राजनैतिक आदि अवस्थाहरूको चित्रण गर्ने उत्कृष्ट कविका रूपमा परिचित छन् ।

सिद्धिचरण श्रेष्ठका फुटकर कविता, एक दर्जनभन्दा बढी खण्डकाव्य, बालकविता, नाटक, संस्मरण, अङ्ग्रेजी र नेवारी भाषामा काव्य तथा प्रबन्धात्मक कृतिहरू प्रकाशित छन् । उनका फुटकर कविताहरूका सङ्ग्रहहरू कोपिला (२०२१), मेरो प्रतिबिम्ब (२०२१), कुहिरो र घाम (२०२५), सिद्धिचरणका प्रतिनिधि कविता (२०४५) र बाँचिरहेको आवाज (२०४६) रहेका छन् । यी पाँच ओटा कविता सङ्ग्रह र खण्डकाव्यसमेतलाई आधार मानी उनलाई नेपाली काव्य क्षेत्रमा युगकविको उपाधि दिइएको छ । देशको माटो, नागरिकले लिएको बाटो र राजनीतिमा फैलिएको विकृतिको पाटोलाई केन्द्रमा राखेर चेतना र जागरणको गीत गाउने कार्यमा सिद्धिचरणले तत्कालीन युगमा जति ठुलो योगदान दिए त्यो अन्य स्रष्टाहरूबाट कमै भएको पाइन्छ (नेपाल, २०७९, पृ. ४२) । यस दृष्टिले पनि आफ्नो युगका सम्बेदनाहरूलाई केन्द्रमा राख्ने कविका रूपमा सिद्धिचरणलाई लिनुपर्ने हुन्छ । भावगत आधारमा हेर्दा पनि सिद्धिचरणका कवितामा विविधताको उदाहरण प्रसस्तै पाउन सकिन्छ । सिद्धिचरणका प्रायः सबै कवितामा

करुणा, व्यथाको भाव, त्यसमा सान्त्वनाको लेप लगाउन खोज्नु र अतृप्त कुराको चाहना गर्नु उहाँका साधारण प्रवृत्तिस्वरूपै देखा परेका छन् (भट्ट, २०५८, पृ. २२५) । करुणा, व्यथा, अतृप्त चाहनाजस्ता मानवीय अवस्था र चाहनालाई सिद्धिचरणले काव्यमा उच्च स्थान दिएका छन् । उनको प्रकृति-दर्शन सौन्दर्यात्मक थियो तर उनी अब कुरूपता, निरीहता, हीनता र जडतामाथि प्रहार गर्ने क्रान्तिकारी भए (उपाध्याय, २०४९, पृ. २८३) । समाजमा देखिएका विविध प्रकारका विकृतिजन्य स्थितिको उजागर गर्ने क्रममा उनले अत्यन्त प्रखर रूपले उठाएको यही आवाजलाई हामी मानवतावादी स्वरका रूपमा लिन सक्छौं ।

मानवतावादी दृष्टिकोण स्वच्छन्दतावादको एक प्रमुख विशेषता हो । रुसोले समानता, स्वतन्त्रता र भातृत्वको नारालाई अघि सारे । स्वच्छन्दतावादमा पाइने मानवतावाद रुसोको यही चिन्तनबाट गहिरो गरी प्रभावित रहेको छ (गिरी, २०७६, पृ. १५) । यस सिद्धान्तभित्र मूलतः मानिसले मानिसलाई मानिसका रूपमा हेर्नुपर्छ भन्ने मान्यता राखिन्छ । मानिसलाई आर्थिक, लैङ्गिक, जातीय, छुवाछुत आदि आधारमा समाजभित्र मानिसका रूपमा उपस्थित हुन नदिनु मानवता विरोधी कार्य हो । काव्यका क्षेत्रमा यस्ता कार्यको विरोध गरी समानताको दृष्टिले हेर्ने कार्य तथा असमान स्थितिको विरोधलाई मानवतावादी विचारका रूपमा लिन सकिन्छ । प्रस्तुत अध्ययनमा मानवताका पक्षमा उठाइएका यस्तै आवाजलाई केन्द्रमा राखी सिद्धिचरण श्रेष्ठको *मेरो प्रतिबिम्ब* कविता सङ्ग्रहमा रहेका कवितांशको विवेचना गरिएको छ ।

अध्ययनविधि

‘मेरो प्रतिबिम्ब काव्यमा मानवतावाद’ शीर्षकको प्रस्तुत अध्ययनमा पुस्तकालयीय कार्यबाट सामग्रीहरूको सङ्कलन गरिएको छ । यस अध्ययनमा प्राथमिक सामग्रीका रूपमा सिद्धिचरण श्रेष्ठको *मेरो प्रतिबिम्ब* कवितासङ्ग्रहलाई लिइएको छ । द्वितीय सामग्रीका रूपमा मानवतावादसँग सम्बन्धित सैद्धान्तिक अवधारणासँग सम्बन्धित पुस्तक, पत्रपत्रिका, लेख आदिलाई लिइएको छ । त्यसै गरी सिद्धिचरणका कवितामा केन्द्रित भई गरिएका समालोचना, लेख, टीका-टिप्पणी आदिलाई पनि द्वितीय सामग्रीका रूपमा लिइएको छ । यसरी द्वितीय स्रोतबाट सामग्री सङ्कलन गर्ने क्रममा इन्टरनेटमा उपलब्ध सामग्रीलाई पनि लिइएको छ । यो पूर्णतः गुणात्मक अनुसन्धान हो । यसमा कृति विश्लेषणका क्रममा व्याख्यात्मक र विश्लेषणात्मक विधिको प्रयोग गरिएको छ । यस क्रममा *मेरो प्रतिबिम्ब* कविता सङ्ग्रहभित्र रहेका कविताहरूलाई सोद्देश्यमूलक छनौट गरी जातीय छुवाछुतमा मानवता, गरिवप्रति मानवता र समाज तथा व्यवस्थामा मानवता गरी तीन उपशीर्षकमा विभाजन गर्दै मानवतावादी दृष्टिकोणको पहिचान गरिएको छ । यसरी छनौट गरिएका कविताका विशिष्ट पङ्क्तिहरूलाई दृष्टान्तका रूपमा प्रयोग गरी तिनीहरूभित्र अन्तर्निहित मानवतावादको पहिचान गरिएको छ ।

सैद्धान्तिक आधार

‘मानव’ जातिवाचक नाम पदमा ‘ता’ विभक्ति लागी ‘मानवता’ भन्ने भाववाचक नामपद बन्दछ । यही भाववाचक नामपदमा ‘वाद’ जोडेर मानवतावाद भनी सैद्धान्तिकीकरण गरिएको छ । यही मानवतावादलाई मानवतावादी भनी विशेषणीकरण पनि गरिएको पाइन्छ । यस अर्थमा मानवतावाद विचार र मानवतावादी दृष्टिकोणका रूपमा रहेको प्रष्ट हुन्छ । मानवतावादका सन्दर्भमा नेपाली वृहत् शब्दकोश (२०४०) ले मानिसका प्रकृति, प्रतिष्ठा, आदर्श आदिमा विश्वास गर्ने मत वा सिद्धान्त, मानिसले मानिसप्रति गर्ने राम्रो व्यवहारको सिद्धान्त भनी अर्थ्याएको छ (पृ. १०६९) । यस अर्थमा मानिसले अन्य मानिसलाई गर्ने व्यवहार र ती व्यक्तिप्रति राख्ने सोचमा मानवतावाद झल्किने देखिन्छ । यस्तो मानवीय सोच आउनका लागि जीवनको प्रश्न पनि सँगै आउँछ । यस सन्दर्भमा लक्ष्मीकान्त वर्माले जीवन बिना मानवीय सन्दर्भको केही अर्थ नहुने बताउँदै जसरी अमूर्त नैतिकता बिना मानव सक्रियता मूल्यहीन लाग्छ त्यसरी नै जीवनको सार्थकतामा मानव र मानवीय स्तर उकास्नु आवश्यक हुने विचार राखेका छन् । यसमा उनले मानव सक्रियता बिना र मानवीय दृष्टिको आग्रह बिनाको जीवनको केही अर्थ नरहने बताएका छन् (वर्मा, सन्

२०१४, पृ. १३२) । यी कुराबाट मानवता नैतिकता र आदर्शसँग सम्बद्ध रहने देखिन्छ । यसबाट मानवता भन्ने कुरा व्यक्तिवादी दृष्टिमा भर पर्ने पनि बुझ्न सकिन्छ ।

वासुदेव त्रिपाठीले स्वच्छन्दतावादको सामाजिक धरातल प्रस्तुत गर्ने सन्दर्भमा रुसोको 'समानता, स्वतन्त्रता र भातृता' मा आधारित मानवतावाद आएको बताएका छन् (त्रिपाठी, २०४९, पृ. ४०) । स्वच्छन्दतावादका विविध प्रवृत्तिहरूमध्येको एक मानवतावादमा विश्वका मानिसहरूमा समान व्यवहार गरिनुपर्छ, उनीहरूलाई स्वतन्त्रताको अनुभूति दिनुपर्छ र सबै मानिसप्रति भातृताको व्यवहार गरिनुपर्छ भन्ने सिद्धान्त प्रमुख मानिन्छ । यही सन्दर्भमा मोहनराज शर्मा र खगेन्द्रप्रसाद लुइटेले स्वच्छन्दतावादको एउटा प्रवृत्तिका रूपमा मानवतावादलाई लिएका छन् । उनीहरूले रुसोले मानवीय गौरव र गरिमाको प्रतिष्ठा गर्दै मानिसलाई मानिसका रूपमा हेर्ने मान्यता प्रस्तुत गरेका छन् (शर्मा र लुइटेले, २०६१, पृ. २८९) । यी दुबैथरी विचारलाई हेर्दा स्वच्छन्दतावादको एउटा प्रवृत्तिका रूपमा मानवतावाद आएको बुझिन्छ । यस्तो मानवतावादलाई साहित्यका सन्दर्भमा सहभागी गर्ने विद्वान्का रूपमा रुसोलाई लिइन्छ । रुसोको समानता, स्वतन्त्रता र भातृताको भावना नै मानवतावादको मूल मर्म हो ।

मानवले आफ्नो अस्तित्वरक्षार्थ बुद्धि र विवेकले समानता, स्वतन्त्रता र भातृत्व एवं विश्वबन्धुत्व खोज्ने र रोच्ने दृष्टिकोण नै मानवतावादी दृष्टिकोण हो (अधिकारी, २०७०, पृ. ८२) । मानवतावादी दृष्टिकोणका रूपमा रहेको हुन्छ । मानवतावाद सिद्धान्तका रूपमा आए पनि यो सिद्धान्तलाई आत्मसात गर्ने दृष्टिकोण चाहिँ मानवतावादी हो । मानवताका आधारमा कृतिको विश्लेषण गर्ने पद्धति पनि व्यक्ति सापेक्ष फरक रहेका देखिन्छन् । ज्ञानु दुङ्गेलले 'ग्रीष्मको नीलो बतास नियात्रामा मानववाद' शीर्षकको लेखमा मावन कल्याणको खोजी, ईश्वर र ईश्वरीय शक्तिप्रतिको असहमति, अन्धविश्वासको विरोध जस्ता उपशीर्षक राखी कृतिको विश्लेषण गरेका छन् (दुङ्गेल, सन् २०२२, पृ. १७८-१८७) । यसै क्रममा शालिकराम पौड्यालले 'विश्वबन्धु कवितामा मानवतावादी चिन्तन' शीर्षकको लेखमा भातृत्व र विश्वबन्धुत्व, लोककल्याण र शान्ति, मानव जीवन र प्रकृतिबिच सहअस्तित्व जस्ता उपशीर्षकमा कृतिको विश्लेषण गरेका छन् (पौड्याल, २०७९, पृ. ५३-६१) । यस्ता मानवतासँग सम्बद्ध अध्ययनले मानवताका क्षेत्र व्यापक भएको अर्थ दिलाउँछन् । उल्लिखित भनाइबाट मानवतावादभित्र मानवका पक्षमा बोल्नु वा मानवका पक्षमा नभएका कार्यको विरोध गर्नु जस्ता कुरा पर्ने देखिन्छ । यसबाट मानवका पक्षमा बोल्नु मानवता र मानवको हितमा नभएको हुँदा विरोध गर्नु विद्रोही मानवता हो पनि भन्न सकिने देखिन्छ । यिनै सैद्धान्तिक आधारमा व्याख्या गरिएका कुरालाई विवेच्य कृति र त्यससँग अन्तर्निहित भावका आधारमा जातीय छुवाछुतमा मानवता, गरिबप्रति मानवता र समाज तथा व्यवस्थामा मानवता गरी तीनओटा उपशीर्षकमा विभाजन गरी विश्लेषण गरिएको छ । विभाजित उपशीर्षकमध्ये जातीय छुवाछुतमा मानवता र गरिबप्रति मानवतालाई मानवता र समाज तथा व्यवस्थामा मानवता चाहिँ विद्रोही मानवतामा पर्ने देखिन्छ । विद्रोही मानवता भन्नाले मानवताका पक्षमा नभएका कार्यको विरोध गर्नु भन्ने अर्थमा बुझ्नुपर्ने हुन्छ ।

विश्लेषण र परिणाम

सिद्धिचरण श्रेष्ठ नेपाली काव्य जगत्मा युगकविका रूपमा परिचित छन् । उनका प्रकाशित काव्यहरूमध्ये *मेरो प्रतिबिम्ब*मा २००२ देखि २०१६ सालसम्ममा लेखिएका कविता समावेश गरिएका छन् । यस कृतिमा बयानबन्धे ओटा कविता रहेका छन् । यी सम्पूर्ण कविता तात्कालीन नेपाली समाजका विविध विषयसँग सम्बद्ध रहेका छन् । प्रस्तुत काव्य कृतिमा समावेश कविताहरूमा विषयगत तथा भावगत रूपमा विविधता पाइए पनि प्रमुख प्रवृत्तिका रूपमा भने मानवतावादी स्वर प्रचुर मात्रामा रहेको पाइन्छ । खगेन्द्रप्रसाद लुइटेले 'सिद्धिचरण श्रेष्ठको कवित्व' शीर्षकको लेखमा *मेरो प्रतिबिम्ब*मा सङ्कलित अनेक कवितामा मानवतावादी चिन्तनको अभिव्यक्ति पाइने बताएका छन् । उनले गरिबीको चित्रण, छुवाछुतको विरोध

आदिका सन्दर्भबाट सिद्धिचरण श्रेष्ठले मानवतावादी विचार व्यक्त गरेको बताएका छन् (लुइटेले, २०७१, पृ. ४२) । लुइटेलेले बताएका र अन्य क्षेत्रको पनि पहिचान गरी प्रस्तुत अध्ययनमा सिद्धिचरणको *मेरो प्रतिबिम्ब* कविताभित्र मानवतावादको पहिचान गरिएको छ । जसलाई निम्नानुसारका उपशीर्षकमा राखी विश्लेषण गरिएको छ :

जातीय छुवाछुतमा मानवता

सिद्धिचरण श्रेष्ठले तात्कालीन समाजमा व्याप्त जातीय विभेद तथा छुवाछुतका आधारमा मानिसमा गरिने निषेधको अवस्थालाई प्रस्तुत गरेका छन् । उनले नेपाली समाज आधुनिकीकरणको प्रक्रियामा रहेका अवस्थामा यस्ता विभेदले समाजलाई भन्नु अन्धकारतर्फ धकेले विचार व्यक्त गरेका छन् । समाजलाई अन्धकारतर्फ धकेले प्रवृत्ति मानव इतिहासको कलङ्क पनि भएकाले विभेदरहित समाजको निर्माण गर्नुपर्ने विचार पनि व्यक्त गरेका छन् । मानव सबै बराबर भएकाले कसैले कसैलाई जातीय तथा छुवाछुतका आधारमा भेदभाव गर्नुहुँदैन भन्दै मानवतावादी विचार प्रस्तुत गरेका छन् ।

चलन बांगो नियम खोटो,
फेरि सोभाउन सच्याउन,
नियति पूर्जा बाँधिएको
खोल, गै उसको तनामा ।

मत्त जोवन, रूप दनदन

बलिरहेको च्यामिनी यो । (पृ. ३)

प्रस्तुत 'च्यामिनी' शीर्षकको कवितांशमा जातीय भेदभाव तथा छुवाछुतको विषय प्रस्तुत गरिएको छ । यसमा नेपाली समाजमा जातीय आधारमा गरिने भेदभावका कारण मानिसहरू सर्वगुण सम्पन्न भए पनि दिबिएर बस्नुपरेको स्थितिलाई प्रस्तुत गरिएको छ । यहाँ च्यामे जातिकी नारी जो रङ्गरूपमा अत्यन्त सुन्दरी र यौवनले भरिपूर्ण छे, उसलाई सम्पूर्ण पक्षले आकर्षक हुँदाहुँदै पनि उपल्लो जाति भनिएका मानिसले अपनाउन सक्दैनन् । त्यसको विरोध गर्दै कविले यस्तो विभेदपूर्ण चलनलाई बाङ्गो तथा नमिलेको ठानेका छन् । उनले यसलाई नियतिको पूर्जा बाँधिएको भनेका छन् । यस्तो नियतिको पूर्जा बाँधिएको अवस्थालाई खोलेर यौवनायुक्त दलित नारीलाई मानवका दृष्टिले हेर्न आग्रह गर्दै अन्य उच्च भनिएका जातिका स्त्रीलाई जस्तै उसको यौवनलाई पनि सम्मान गर्न कविले आह्वान गरेका छन् । यसमा कविले जातीय आधारमा भेदभाव गरिने चलन मानवता विरोधी भएकाले यस्तो चलनलाई समाप्त पार्न अनुरोध पनि गरेका छन् ।

साच्चै पूजा गर्ने हो त उसलाई अधि लाऊ

युग युग देखिन् तिमीले जसको अधिकार सबै हथियायो ।

छुन नहुने भनी पापी छिटा ली जसको हृद अपमान गर्‍यो,

पाउ समाई उसकै पहिले मेरो मन्दिर आऊ ।

अनि नै मेरो बरदान लिई मानिस योग्य तिमी बन्छौ

देश अगाडि बढ्न नदिने काँडा नबनी सोभिन्छौ । (पृ. ९२)

उल्लिखित काव्यांश 'अछूत' शीर्षकको कवितामा आएको छ । यस कवितामा कवि ईश्वर भई मन्दिरभित्र आउने भक्तजनलाई सम्बोधन गर्छन् । उनी आफ्नो मन्दिरमा दलितहरूलाई छिर्न नदिएको तर्फ सङ्केत गर्दै युगौदेखि उनीहरूमाथि गरिएको अत्याचारको विरोध गर्दै साँच्चै भगवानको दर्शन गर्ने हो भने छुवाछुत प्रथा हटाई दलितलाई पनि मानवीय व्यवहार गर्नु पर्ने विचार राख्छन् । 'अछूत' भन्ने सनेटमा गरीब अछूतलाई छुन नदिईकन ल्याएको जल ईश्वरले इन्कार गरेको कुरा उनले बताएका छन् (खनाल, २०४९, पृ. १३८) । जातीय आधारमा गरिने छुवाछुत प्रथाको अन्त्य गरी समानताको स्थिति आए मात्र देश पनि अधि बढ्ने विचार राख्दै कविले अछूत भनिएका वर्गलाई मानवीय दृष्टिले हेर्नु पर्ने विचार व्यक्त गरेका छन् । यसमा उनले दलितको अधिकार गैरदलितले हत्याएको विचार पनि व्यक्त गरेका छन् । यसरी यस कवितांशमा कविले जातीय छुवाछुत मानवता विरोधी कार्य भएकाले त्यसलाई त्याग्नुपर्ने विचार

राखेका छन् । त्यसै गरी यस काव्यको 'परोपकार' शीर्षकको कवितामा जातीय विभेदका विरुद्ध कविले निम्नानुसारको विचार व्यक्त गरेका छन् :

मनुष्य नै मनुष्यको घृणा गरेर हिंड्दछन्,
 लुटी, ठगी म उच्च हुँ भनेर पाप गर्दछन्
 मनुष्यवर्ग जातले ठुलो र सानो मान्दछन्
 पशु प्रवृत्ति लिन्छ जो उही गनिन्छ सभ्य भन् । (पृ. ५४)

उल्लिखित काव्यांशमा नेपाली समाजमा विद्यमान जातीय विभेद र त्यसको असरका बारेमा बताइएको छ । यसमा मानिसले मानिसलाई घृणा गर्ने र जातीय आधारमा ठूलो हुँ भन्नेहरू लुटेरा र ठग भएको विचार व्यक्त भएको छ । यस क्रममा मानिस नै मानिसलाई घृणा गरेर हिंड्ने गरेको, लेटर तथा ठगेर आफूलाई उच्च ठानी पाप गर्ने गरेको, मानिसहरू जातले ठुलो र सानो मान्ने गरेको र यस्ता पशु प्रवृत्ति लिएका मानिस नै भन् सभ्य गनिने गरेको बताइएको छ । मानवतावाद भन्नाले जातीय, वर्गीय क्षेत्रीय आदि कुनै पनि आधारमा विभक्त नभई मानिसका दृष्टिबाट मात्र हेर्नुपर्छ भन्ने विचारलाई बुझिन्छ । यस काव्यांशमा कविले यही विचारलाई प्रस्तुत गरेका छन् । उनले यस काव्यांशमा मानिसले केही मानिसलाई जातिका आधारमा तल्लो जातका भनी विभेद गरेको स्थितिमा कविले त्यस्ता मानिसलाई पशु प्रवृत्तिका भनेका छन् । उनले मानिस मानिस बिचको विभेद समाजमा बढ्दै गएकामा चिन्ता पनि व्यक्त गरेका छन् । यसरी प्रस्तुत काव्यांशमा कविले मानिस मानिस बिचमा भएका अमानवीय कार्यको विरोध गरेको पाइन्छ । जातीय छुवाछुतको लामो परम्परालाई तोड्न शिक्षाको आवश्यकता पर्ने र पछिल्लो पिँढीले यस्तो प्रथाको अन्त्य गर्ने विचारलाई कविले आफ्नो 'कहानी' शीर्षकको कवितामा व्यक्त गरेका छन् :

एकदिन ऊ तरुनी बन्धी
 शिक्षाको उज्यालो पस्थ्यो
 तिमी उसको बिहे गराउन
 कोही केटाको तलाश गराउँथ्यौ होली,
 उसले कसैलाई प्रेम गरेकी हुन्थी
 तर जात नमिलेकोले तिमी त्यहाँ छोरी दिन चाहन्नथ्यौ,
 मलाई आएर छोरीलाई सम्झाइ बुझाइ देऊ भन्न आउँथ्यौ,
 अनि त्यो छोरीले यसो भनेको देखाइदिन्थे-
 "रुख एउटा जात हो,
 पशु एउटा जात हो-

मानिस-मानिसको पनि जात नमिले कुरा कहीं हुन्छ ?" (पृ. १३६)

उल्लिखित काव्यांशमा कविको कल्पना व्यक्त भएको छ । यस कल्पनामा पछिल्लो पढेलेखेको पिँढी आउने र त्यसले जातीय छुवाछुतको बारेमा प्रतिकार गर्ने कुरामा विश्वास गरिएको छ । जातीय विभेदले ग्रस्त समाजलाई परिवर्तन गराउन शिक्षाले मद्दत गर्नेमा पनि कवि विश्वस्त रहेका देखिन्छन् । प्रेमले संसार अधि बढ्ने र आगामी दिनमा पढेलेखेका मानिसहरूले समाजमा व्यप्त जातीय विभेदलाई अन्त्य गर्ने भाव प्रस्तुत काव्यांशमा रहेको छ । यस काव्यांशमा रुखको एउटा जात, पशुको एउटा जात भए जस्तै मानिसको एउटा जात मानिस हो भन्ने विचार व्यक्त भएको छ । यस विचारले मानिस बिचमा पनि कुनै जाति नहुने र भएको खण्डमा मानिसै हो भन्ने बुझाउँछ । यसरी प्रस्तुत काव्यांशमा शिक्षाको अवसर पाएका मानिसले मात्र जातीय विभेदलाई हटाई मानवताका दृष्टिबाट व्यवहार गर्न सक्छन् भन्ने विचार राख्दै मानवताको स्थापनाका लागि शिक्षाको आवश्यकता भएको बताइएको छ । यस प्रकार मानिसलाई जातीय आधारमा नहेरी मानवताका आधारमा मात्र हेर्नु पर्ने विचार प्रस्तुत काव्यांशमा व्यक्त भएकाले कवि मानवताका पक्षमा रहेका छन् भन्ने कुरा प्रष्ट हुन्छ ।

मन नपर्दो रीत भात

हृदय लुछ्ने वर्ण जात,
 व्यर्थको के को दवाव
 भुल्कने ज्वाजल्यमान
 भित्रका जिउंदा विचार
 सकल नेपालीका हृदयका
 बल देऊ, खुल्ल देऊ
 हे नयाँ नेपाल हाम्रो । (पृ. ६२)

‘नयाँ नेपाल’ शीर्षकको प्रस्तुत काव्यांशमा नयाँ नेपालको बारेमा विचार व्यक्त गरिएको छ । यस काव्यांशमा नयाँ नेपालको परिकल्पनाका क्रममा यसका बाधक तत्त्वहरूका बारेमा चर्चा गरिएको छ । यही क्रममा नेपाली समाजमा विद्यमान जातीय आधारमा गरिएका भेदभावले नयाँ नेपालको सिर्जना हुन नसक्ने विचार व्यक्त भएको छ । नयाँ नेपालको परिकल्पना आजको विषय मात्र नभई राणा शासनको अन्त्यपछि नै आएको भए पनि नेपाली समाजले यसको अनुभव अहिलेसम्म पनि गर्न सकेको छैन । कविका यी विचार पनि राणा शासनको अन्त्यको समयकै भएकाले जातीय विभेद त्यो बेला कस्तो अवस्थामा थियो भन्ने कुरा पनि प्रस्तुत कवितांशबाट बुझिन्छ । जातीय विभेदको अन्त्य गरी नयाँ नेपालको आरम्भ गर्ने सन्देश प्रस्तुत काव्यांशमा रहेको छ, भने अर्को तर्फ जातीय विभेद मानवता विरोधी कार्य भएकोले यस्तो कार्यको निरन्तरता रहेसम्म नयाँ नेपालको परिकल्पना गर्न सकिँदैन भन्दै मानवतावादी दृष्टिकोण प्रस्तुत गरेको पाइन्छ ।

उल्लिखित कविताभित्रका कवितांशमा कविले नेपाली समाजमा रहेको जातीय विभेदलाई प्रस्तुत गरेका छन् । उनले जातीय आधारमा गरिएको विभेद मानवतावादी कार्य भएको आशय प्रकट गरेका छन् । यसमा उनले मानिसलाई जातिका आधारमा विभाजन गरी कसैलाई सामाजिक व्यवहार, धर्म, शिक्षा, यौवनावस्था, राज्य निर्माण आदि क्षेत्रमा गरिएका भेदभावको विरोध गर्दै जातका आधारमा उचो र निच नठानी मानवताका दृष्टिबाट हेर्नुपर्ने विचार राखेका छन् । यस क्रममा उनी समाजमा विद्यमान विभेदका विरुद्ध विद्रोहको स्वर पनि उठाउँछन् ।

गरिबप्रति मानवता

गरिब तथा गरिबीले सिर्जना गरेका विविध अपमानजन्य अवस्था र ती अवस्थाप्रति मानवीय दृष्टिले गरिएका टिप्पणी मानवतावादी दृष्टिकोण हुन् । गरिब, धनी हुनु भनेको सामाजिक तथा राजनैतिक अवस्थाका कारणले हो । यसमा कसैको जैविक कारण हुँदैन । मानिस जन्मिदा एकै किसिमको भए पनि सामाजिक तथा राजनैतिक कारणले कोही धनी हुन्छ त कोही गरिब तर मानवका दृष्टिले सबै समान हुन्छन् । यही दृष्टिकोण मानवतावादी हो । सिद्धिचरण श्रेष्ठको *मेरो प्रतिबिम्ब* कवितासङ्ग्रहका कवितामा गरिबीका कारणले समाजमा मानवको हैसियत गुमाएको अवस्थाप्रति बिद्रोह गर्दै गरिबप्रति मानवतावादी दृष्टिकोण प्रस्तुत गरिएको छ । गरिबीका कारण मानवीयता हराउँदै गएको दृष्टिकोण भएका विवेच्य कृतिभित्रका केही काव्यांश निम्नानुसार रहेका छन् :

‘दुइतिर दुइटा पुलिसहरू
 पक्री पिट्दै चोर लग्यो ।
 अर्काको चिज यसले चोऱ्यो,
 सामाजिक अपराध गऱ्यो ।’
 ‘किन चोरेको ? गरीब हुनाले ।’
 ‘गरीब भएको किन होला !
 खान र लाउन नपुगी कसरी
 किन यो जन्मेको होला ।’ (पृ. १२१)

‘चोर’ शीर्षकको प्रस्तुत कवितामा चोरलाई पुलिसले समातेर लगेको प्रसङ्गमा कविले मानवतावादी दृष्टिकोण व्यक्त गरेका छन् । यस कवितामा घटना, प्रश्न-उत्तर र दृष्टिकोण प्रस्तुत गरिएको छ । यहाँ

घटनाका रूपमा पुलिसले चोरलाई अर्काको सामान चोरी सामाजिक अपराध गरेको कारणले पक्रिएर पिट्दै लगेको छ । त्यसपछि चोरसँग गरिएको प्रश्न-उत्तर रहेको छ । प्रश्न-उत्तरका क्रममा चोरलाई किन चोरेको भनी गरिएको प्रश्नको उत्तरका रूपमा गरिब हुनाले भनिएको छ । त्यसपछिको खण्ड उल्लिखित घटनाक्रममाथिको धारणा वा दृष्टिकोणका रूपमा आएको छ । यसमा कविले गरिबले पनि बाँच्न पाउनु पर्छ, गरिब भएकै कारणले कोही पनि खान, लाउन नपुग्ने अवस्थामा पुग्नु हुँदैन भन्ने दृष्टिकोण प्रस्तुत गरेका छन् । खान लाउन नपाउने अवस्था हुँदा पनि यो किन जन्मिएको होला ? भनी कविले मानवता विरोधीहरूप्रति व्यङ्ग्यसमेत प्रस्तुत गरेका छन् । यसबाट प्रस्तुत काव्यांशका कविमा मानिस जन्मिएपछि उसले खान लाउन पाउनु पर्छ, भन्दै आर्थिक विभेदका कारण कसैमाथि अमानवीय व्यवहार गर्नु हुँदैन भन्ने विचार व्यक्त गरेका छन् । यसरी प्रस्तुत कवितामा सिद्धिचरण श्रेष्ठले खानलाउन नपुगेको चोरप्रति मानवतावादी दृष्टिकोण व्यक्त गरेका छन् ।

भाग्य फुटेको, आश डढेको,

भग्न मनोरथ थुप्रि रहेको

ऊ नै यौटा पर्वत क्यारे

गाना छहरा पीर भरेको । (पृ. ११)

‘माग्नेको गीत’ शीर्षकको कविताबाट लिइएको प्रस्तुत कवितांशमा गरिबीको अत्यन्त दयनीय अवस्थाको चित्रण भएको छ । प्रस्तुत काव्यांशमा गरिबीका कारण मानवहरू कस्तो अवस्थामा आफ्नो जीवन गुजरा गरिरहेका छन् भन्ने प्रसङ्ग मार्फत् मानवतावादी दृष्टि प्रस्तुत गरिएको छ । माग्नेले गरेको पुकारलाई गानाको रूपमा प्रस्तुत गर्दै कविले उसका वेदनालाई प्रतीकात्मक रूपमा प्रस्तुत गरेका छन् । माग्नेको अवस्था प्रस्तुत गर्न कविले भाग्य फुटेको, आशामा डढेलो लागेको जस्ता अवस्थाको चित्रण गर्दै उसका मनका इच्छाहरू सारा समाप्त भएको कथन व्यक्त गरेका छन् । जसरी पहराबाट छहरा निरन्तर बगिरहन्छ, त्यसरी नै माग्नेका वेदनाहरू पोखिरहेका छन् भन्दै यस्तो दयनीय अवस्थाका माध्यमबाट उनले यहाँ माग्नेप्रति मानवतावादी दृष्टिकोण प्रस्तुत गरेका छन् ।

मीठो खान र राम्रो लाउन

पुस्तक च्यापी डटेर हिँड्न,

बाबु, तिमीले पाउनु है

मानिस हो तर कुक्कुर नै बन,

तिम्रा बा सित पैसा छैन । पृ. ७९

प्रस्तुत काव्यांश ‘तिम्रो बा सित पैसा छैन’ शीर्षकको कविताबाट लिइएको हो । यस कवितामा गरिबीको कारणले आफ्नो छोरालाई राम्रो शिक्षा-दीक्षा र स्याहार-सुसार गर्न नसकेको पीडा बोध गरिएको छ । प्रस्तुत काव्यांशमा गरिबीको कारणले आफू मानवजस्तो पनि नरहेको भावलाई प्रस्तुत गरिएको छ । यसमा मानिस भएपछि मानिसले पाउनुपर्ने न्यूनतम आवश्यकता पनि नपाएको प्रसङ्ग प्रस्तुत गर्दै कुक्कुरको जस्तो जीवन जिउनु परेको अवस्था देखाइएको छ । प्रस्तुत काव्यांशमा आर्थिक अभावका कारणले मानिसले प्राप्त गर्नुपर्ने न्यूनतम आवश्यकता पनि प्राप्त हुन नसकेको अवस्था देखाइएको छ । यी प्रसङ्गबाट मानिस भएर मानिसजस्तो जीवन जिउन नपाएको भन्दै आर्थिक अभावका कारण शिक्षा प्राप्त गर्नबाट वञ्चित हुनु मानव नभई पशुसरह हुनु हो भन्ने धारणा व्यक्त भएको छ । यसबाट प्रस्तुत काव्यांशको गरिबप्रति मानवतावादी दृष्टिकोण व्यक्त भएको बुझिन्छ ।

मानिसलाई भोजन अडक्यो यो पनि संभव हुन्छ कही ?

वास्तविकतामा यो नै रंगियो देख्न पन्यो प्रत्यक्ष यही ।

भन अब साथी, के रोजू, लौ स्वर्ग भनीकन के ताकू ?

तिमीहरूकै नक्कल गर्दै जगतीमा कति दर्द थपू !

खाने दुखले मान्छे मर्ने यस्तो ता चाल भएन,

स्वप्न तँ भरजा, कविता तँ नआ यो नबुझी चित्त बुझेन । पृ. ३४

‘यो नबुझी भएन’ शीर्षकको कविताको उल्लिखित काव्यांशमा आर्थिक असमानताका कुरा उठाइएको छ । यस काव्यांशमा हाम्रो समाजमा व्याप्त आर्थिक असमानता कविलाई चित्त बुझेको छैन । यही असमानताका विरुद्ध आवाज उठाउने क्रममा कवि मानवताका पक्षमा उभिदै सबैले समान तरिकाले जिउन पाउनु पर्छ भन्ने कुरा गर्छन् । खान नपाएर मानिसले मर्नु पर्ने अवस्था आउनु भनेको मानताकै विरुद्ध हो भन्दै यो असमानताको अन्त्य हुनुपर्छ भन्ने कविको चाहना रहेको छ । यसरी मानिस भएर जन्मिएपछि खान नपाउने अवस्था आउनु र खान नपुग्ने अवस्थामा मानिसलाई पुऱ्याउनु मानवता विरोधी कार्य भएको विचार कविले व्यक्त गरेका छन् ।

मानिस कोही पनि रहरले गरिब हुँदैन । मानिसलाई सामाज, व्यवस्था आदिले गरिब बनाउँछ । कोही गरिब भयो भन्दैमा उसलाई मानिसले पाउनु पर्ने अधिकारबाट बञ्चित गरिनु हुँदैन । उसलाई गरिब भनी हेयोको दृष्टिले हेर्नुको सट्टा मानिस हो भन्ने व्यवहारले हेरिनुपर्छ भन्ने विचार मानवतावादी विचार हो । उल्लिखित काव्यांशमा कविले गरिब भएका कारण चोरी गर्ने चोर, छोराछोरीलाई शिक्षा दिन नसकेका अभिभावक, भिखारी आदिलाई गरिएको अमानवीय कार्यको विरोध गरेका छन् । यसमा आर्थिक अवस्था न्युन हुने मानिसलाई पनि मानिसलाई जस्तै व्यवहार गर्नु पर्ने र उनीहरूलाई सहयोग गर्नुपर्ने विचार व्यक्त गरिएको छ । यसरी प्रस्तुत कवितासङ्ग्रहका कवितामा गरिबप्रति मानवतावादी दृष्टिकोण राख्नुपर्छ भन्ने विचार व्यक्त भएको पाइन्छ ।

समाज तथा व्यवस्थामा मानवतावाद

मेरो प्रतिबिम्ब कविता सङ्ग्रहभित्रका विभिन्न कवितामा कविले समाजमा विद्यमान परम्परा तथा राज्यव्यवस्थाका कारण हाम्रो समाजमा भएका मानवता विरोधी कार्यको विरोध गरेका छन् । उनले यी कवितामा राज्यव्यवस्थाका कारण नेपाली समाजमा के कस्ता अमानवीय कार्य भइरहेका छन् भन्ने कुरा देखाएका छन् । अर्को तर्फ नेपाली समाजमा तात्कालीन अवस्थामा रहेका बालविवाहका विरुद्ध आवाज उठाउँदै बालिकाहरूले प्राप्त गर्नु पर्ने अधिकारका पक्षमा वकालत गरेका छन् ।

बलले तोडी गुजुमुजु पारी, के गछौं हे वनमाली ?

नगरन यस्तो अन्याय हरे, मानवताको गौरव फाली ।

सिन्दुर होइन, घाम चढाऊ उसको चारु कपोलमहाँ ।

साँचो होइन पुतली देऊ उसको कोमल बाहुमहाँ ।

घरधन्दा किन अहिलेदेखि ? उसलाई खेल लगाऊ,

हाँसी हाँसी वन आगनमा उसलाई डुल्न लगाऊ,

मुक्त हवाको साँगिनीलाई बन्धन किन सिक्री बाधी ?

नबन निर्दय मानव जाति मानवकै छोरीमाथि । पृ. ६५

‘नानीको बिहे’ शीर्षकको कवितामा बालविवाहका विरुद्ध आवाज उठाइएको छ । नेपाली समाजमा छोरालाई पढाउने र छोरीलाई बाल्यावस्थामा नै बिहे गरेर पठाउने प्रचलन रहेको थियो । यस कवितामा पढ्ने, खेल्ने उमेरका कलिला बालिकाहरू बुहारी बनेर परिवार चलाउनु परेका कारण उनीहरूका सम्पूर्ण अधिकारको हनन् भएको बताइएको छ । यस उमेरमा ती कलिला बालिकालाई घरको साँचो होइन पुतली दिनुपर्ने, हास्ने-खेल्ने बालिकालाई मुक्त रूपमा खेल्न दिनुपर्ने हो तर उनीहरू बलजपती विवाह गरी घर पठाउँदा मानवताको गौरवमाथि खेलवाड गरेको कविको ठहर छ । यी मान्छेप्रति मान्छेले गरेका अमानवीय व्यवहारले मानवता विरोधी कार्य भइरहेको छ भन्दै मानवताका पक्षमा कविले वकालत गरेका छन् । यसमा समाज तथा राज्य व्यवस्थाले यस्ता मानवता विरोधी कार्यको अन्त्य गर्नुपर्ने आशय पनि कविले व्यक्त गरेका छन् । त्यसै गरी राज्यव्यवस्था सुदृढ गरी मानवताका पक्षमा लाग्न आह्वान गर्दै ‘शुभकामना’ कवितामा कविले भनेका छन् :

छलले, बलले, कुलले, धनले राजमुकुट पहिरी शिरमा

युग नै विकृत पार्ने दिन गो जडता पोख्दै जनजनमा ।

मानवताको तरु वैलाउँछ युगको धर्म नअप्नाए
 युगको धर्म छ जन जनको शिर भूषित पार्नु राजमुकुटले
 युगवाणी यै जन वाणी यै सन्देश दिने हे राजा,
 तिम्रो सपना सब पूर्ण हओस् पृथ्वी भै सबको साजा । पृ. ८२

राणा शासनको अन्त्य भएपछि शासन पद्धति राजा त्रिभुवनका हातमा आयो । राजकीय सत्ता राणाबाट राजामा आएपछि पहिले जस्ता मानवता विरोधी कार्य बन्द हुने आकांक्षा प्रस्तुत काव्यांशमा गरिएको छ । राजा त्रिभुवनलाई राज्यभिषेकको शुभकामना यस कवितामा दिइएको छ । यस क्रममा पहिले राणाहरूले छल, बल आदिका कारणले राज्यसत्ता आफ्नो हातमा लिएका थिए, जनअधिकार हनन् भएको थियो, मानवता विरोधी कार्यहरू भएका थिए, मानिसले पाउनु पर्ने अधिकारबाट बन्चित हुनु परेको थियो भन्दै अब राजा त्रिभुवन आएपछि मानवताले प्रश्रय पाउने अपेक्षा कविले गरेका छन् । यसप्रकार प्रस्तुत काव्यांश मार्फत् कविले राजा त्रिभुवनको शासनकालमा मानवताको स्थापना हुने अपेक्षा गरेका छन् । यसरी प्रस्तुत कवितामा कवि राजालाई सुभावा दिने सन्दर्भमा मानवतालाई जोड दिन पुग्यो ।

जीवन मेला कति दिन रहला, यो तन पनि कति दिन टिक्ला,
 आओ, आओ हाँसौं, गाओं नैराश्य यवनिका गिला ।
 स्वरको पछि पछि भंकार भैं, तृप्ति सुकृतिमा गुँच्छ सखी,
 तम यै जित्दै मान्छे पुग्छ मुक्तिको दरवार सखी
 चिदै, भ्नादै, तमको धारा यो जीवन यान चलाओं
 त्याग जहाँ छ, विजय त्यहाँ छ व्यर्थैको त्रास पखालौं । पृ. ७५

'विजय' शीर्षकको कवितामा रहेको प्रस्तुत काव्यांशमा खराव आचरण त्यागी मानव सेवामा समर्पित हुनुपर्ने भाव व्यक्त भएको छ । यस काव्यांशमा मानिसको जीवन केही समयको भएकाले यस समयमा तमो गुणयुक्त कार्यहरू छोडी सत्व गुण युक्त कार्यमा लाग्नु पर्ने विचार व्यक्त भएको छ । यसमा तमो गुणलाई जितेपछि मान्छे मुक्तिको दरवार पुग्ने पूर्वीय मान्यतालाई प्रस्तुत गर्दै तमको धारा चिरेर अधि बढ्न आह्वान गरिएको छ । कविले मानव सेवामा समर्पित भएपछि मात्र यो संसार विजय हुने र यसबाट मात्र मानवीय जीवनको सार्थकता हुने विचार व्यक्त गरेका छन् । यसबाट प्रस्तुत काव्यांशका कवि मानव हितका पक्षमा लागी मानव जीवन सार्थक बनाउनुपर्ने विचार व्यक्त गर्छन् ।

उड् उड् मानव स्वप्न मूर्ति तँ बनी जा देश देशान्तर,
 सारा मानिस हुन् बराबर भनी छर्दै तँ जा चेतन,
 भाग्छन् दूर कहाँ कहाँ अब यहाँ रोएर ज्यूने दिन
 आयो पूर्व खुलेर जग्मग भई हाँसेर बाँच्ने दिन ।
 जा सन्देश सुना, जगत्भर यही हाम्रो पियारा चरी
 मान्छेको सपना कुहेर मनमै बौलट्टि नाना फुटी । पृ. ४२

नेपालको राजनीतिमा आएको परिवर्तनपछि यहाँ शान्ति छाएको भन्ने सन्देश सबैमा बाड्ने सन्दर्भमा 'शान्तिदूत' शीर्षकको कविता प्रस्तुत गरिएको छ । यस काव्यांशमा सबै मानिस बराबर हुन् र सबैले मानव भएका नाताले बराबरीको स्थितिमा बाँच्न पाउने दिन अब आएका छन् भन्ने भाव प्रस्तुत भएको छ । पूर्वबाट उज्यालो आए भैं अब हाम्रो देशमा पनि मानव बीच बराबरी हुने दिन आए र त्यसको सन्देश सबैलाई सुनाउनु पर्छ भन्दै कविले अब मानवतायुक्त देश निर्माण हुन लागेको विचार प्रस्तुत गरेका छन् । यसबाट प्रस्तुत काव्यांशका कवि अब मानवतायुक्त समाज निर्माणमा आशावादी बनेका छन् भन्ने देखिन्छ ।

उल्लिखित काव्यांशमा समाज तथा राज्य व्यवस्थाका कारण मानिस मानवताबाट बन्चित हुन गएको अवस्थालाई देखाइएको छ । यसमा मानिसलाई समाजका रूढ नियम र निरङ्कुश शासनले मानवताबाट निषेध गरिरहेको अवस्था देखाई ती अवस्थाबाट छुटकारा पाउन मानिसले सामाजिक परम्पराका नाममा

भएका मानवता विरोधी कार्यको विरोध गर्नुपर्ने, राज्य व्यवस्थाका निषेधात्मक अवस्थाबाट छुटकरा पाउनुपर्ने विचार व्यक्त भएको पाइन्छ। यसै गरी प्रजातन्त्रको स्थापनापछि मानवताको पनि स्थापना हुने विश्वास पनि कविले लिएको पाइन्छ।

निष्कर्ष

मेरो प्रतिबिम्ब कवितामा राणाकालीन व्यवस्थाको अन्तिम र प्रजातन्त्र आगमनको प्रारम्भ भएको समयका कविता समेटिएका छन्। यस सङ्ग्रहमा रहेका कविता तत्कालीन नेपाली समाजका विविध पक्षलाई समेट्ने किसिमका छन्। प्रस्तुत सङ्ग्रहमा उनले उठाएको महत्त्वपूर्ण विषय भनेको मानवतावादी सोच हो। उनी आफ्ना कवितामा जातीय तथा छुवाछुतका कारणले गरिएका मानवता विरोधी कार्यको विरोध गर्छन्। यी मानवता विरोधी कार्य सामाजिक व्यवहार, धर्म, शिक्षा, यौवनावस्था, राज्य निर्माण आदि क्षेत्रमा रहेका कुरा पनि उल्लिखित सङ्ग्रहमा व्यक्त गरिएको छ। यस सङ्ग्रहमा कविले मानवताहीन अवस्थाको विरोध गरी मानवताका पक्षमा रहनुपर्ने विचार व्यक्त गरेका छन्। मेरो प्रतिबिम्ब कवितासङ्ग्रहका कवितामा कविले गरिब भएका कारण चोरी गर्ने चोर, छोराछोरीलाई शिक्षा दिन नसकेका गरिब, भिखारी आदिलाई गरिएको अमानवीय कार्यको विरोध गरेका छन्। यसमा आर्थिक अवस्था न्यून हुने मानिसलाई पनि मानिस सरह व्यवहार गर्नुपर्ने र उनीहरूलाई सहयोग गर्नुपर्ने विचार व्यक्त गरिएको छ। मेरो प्रतिबिम्ब कवितासङ्ग्रहका कवितामा समाज तथा राज्य व्यवस्थाका कारण मानिस मानवताबाट वञ्चित हुन गएको अवस्थालाई पनि देखाइएको छ। यसमा मानिसलाई समाजका रूढ नियम र निरङ्कुश शासनले मानवताबाट निषेध गरिरहेको अवस्था देखाई ती अवस्थाबाट छुटकारा पाउन मानिसले सामाजिक परम्पराका नाममा भएका मानवता विरोधी कार्यको विरोध गर्नुपर्ने, राज्य व्यवस्थाका निषेधात्मक अवस्थाबाट छुटकरा पाउनुपर्ने विचार व्यक्त भएको पाइन्छ। यसै गरी कविले प्रजातन्त्रको स्थापनापछि मानवताको पनि स्थापना हुने विश्वास पनि लिएको पाइन्छ। मानवताका सन्दर्भमा कवि सिद्धिचरण श्रेष्ठले हाम्रो समाजमा विद्यमान मानवता विरोधी कार्यको विरोध गरेका छन्। यहाँ मानवताको वकालत भन्दा मानवता विरोधी कार्यको विरोध गर्नु कविको मुख्य उद्देश्य रहेको देखिन्छ। समाजमा विद्यमान मानवता विरोधी कार्यहरूको विरोध गर्दै प्रस्तुत सङ्ग्रहमा मानवतावादी स्वरलाई उजागर गरिएको कारणले प्रस्तुत मेरो प्रतिबिम्ब कवितासङ्ग्रह मानवतावादी विचार युक्त काव्य हो भन्न सकिन्छ। यसरी मानवतावादी विचारधारालाई सशक्त रूपमा प्रस्तुत गरेको कारणले मेरो प्रतिबिम्ब मानवतावादी स्वर भएको कृति हो र यसका सर्जक सिद्धिचरण श्रेष्ठ मानवतावादी कवि हुन् भन्ने कुरा यस अध्ययनबाट सिद्ध हुन्छ।

सन्दर्भ सामग्रीसूची

अधिकारी, दीपेन्द्र (२०७०). नेपाली साहित्यिक पृष्ठभूमिमा विद्रोही मानवतावाद. *गरिमा* (३१/९, पूर्णाङ्क ३६९). पृ. ७९-८४।

उपाध्याय, केशवप्रसाद (२०४९). *साहित्य प्रकाश*. साभा प्रकाशन।

खनाल, यदुनाथ (२०४९). *साहित्यिक चर्चा* (दो.सं.). साभा प्रकाशन।

गिरी, अमर (२०७६). कुन मन्दिरमा जान्छौ यात्री ? *मधुपर्क* (५२/६, पूर्णाङ्क ६०५) पृ. १४-१७।

डुङ्गेल, ज्ञानु (सन् २०२२). ग्रीष्मको नीलो बत्तास नियात्रामा मानवतावाद. *Humanities and Social Sciences Journal*. 14(1). 178-187.

त्रिपाठी, वासुदेव (२०४९). *पाश्चात्य समालोचनाको सैद्धान्तिक परम्परा भाग २* (तेस्रो सं.). साभा प्रकाशन।

नेपाल, देवी (२०७९). *युगकवि सिद्धिचरणका कवितामा छन्द विधान*. युगकवि सिद्धिचरण प्रतिष्ठान।

नेपाली वृहत् शब्दकोश (२०४०). नेपाल राजकीय प्रज्ञा-प्रतिष्ठान।

पौड्याल, शालिकराम (२०७९). 'विश्वबन्धु कवितामा मानवतावादी चिन्तन'. *प्रज्ञान*, ७(१) पृ. ५३-६१.

Doi: <https://doi.org/10.3126/pragyan.v7i1.55155>.

- भट्ट, आनन्ददेव (२०५८). कवि सिद्धिचरण श्रेष्ठज्यूमा क्रान्तिकारिता. *साभ्ना समालोचना* (पाँचौं सं.)
कृष्णचन्द्रसिंह प्रधान (सम्पा.). साभ्ना प्रकाशन ।
- लुइटेल, खगेन्द्रप्रसाद (२०७१). सिद्धिचरण श्रेष्ठको कवित्व. *वाङ्मय* (१५, पूर्णाङ्क १५). पृ. ३४-४६ ।
- वर्मा, लक्ष्मीकान्त (सन् २०१४). कविता के प्रतिमान. भारती प्रेस प्रकाशन ।
- शर्मा, मोहनराज र लुइटेल, खगेन्द्रप्रसाद (२०६१). *पूर्वीय र पश्चात्य साहित्य सिद्धान्त*. विद्यार्थी पुस्तक
भण्डार ।
- श्रेष्ठ, सिद्धिचरण (२०५९). *मेरो प्रतिबिम्ब*. (चौथो सं.). साभ्ना प्रकाशन ।